

— Кәссе!..

Арвад-ушаг тез ичәри чәкилди.

Муртуз дизләрини букуб итин јанында әјәшди. Папирсуну јандырып сүмүрмәжәв башлады.

Гоча жаман јорулмушду. Бейни угулдаңы, үраји буланырды. Кәлиб чарпајыла дөшненди ве бир аз соңра дәрін жүхүя кетти.

Тәзәчә жүхүя жемин гоча Муртуз гарип-бәй жүхүя көрүрдү.

Гоча көрдү ки, бөйүк бир дүзәнкәндады ве бү дүзәнкәндад адам елинден јер жохдур. Нәрәданда беш-алты чалтырылыш пејда олду ве сифаришиздың оттурған дүрүнгөн чалтама башладылар. Дүзәнкәндады адамлар да о саат шыдырып дүрнекәләмәјә киришилдир. Дүрнекәләмәй, на дүрнекәләмәй! Гары зурна еле мәләйрәд ки, нағара еле тагынды-тугудук голарырда ки, адамын сүмүжү оңаңырды. Елпә вахт, гарип-бәй да олса, Чүмшүзде Күндер да кәлиб чындылар ве онлар да адамларга гошулуб һавасда динкендәй жаңалышты. Башладылар. Бир аз соңра настарт өз арвады Зәйнабла бөйүрдөн чындыкты да олар да... Бирдән Муртуз кишинин көзләре көләсисиң чындыкты: арвада. Зәйнәр гары көйдөп дүшүмүш, жердән чындылар билмәди, амана онын көрдү ки, гары узуну Муртуз тутарып дүрнекәләмәй сөздөләре алтында еле динкендәй, еле динкендәй, эти касылым кими.

Гоча истәди дәли бир нәрә чәкә, бу динкән маңрасын дауды, амма көрдү ки, оттурдыгы ярда (даңа дөгүрсү, чарпајыда узандыбы ярда) аялгарлы өз-өзүнүн динкелдәй. Ва бир да онын көрдү ки, Чүмшүд зурнечынын пеплагына бир јүзлүк таҳды, соңра кәлиб Муртузун гарышында дүрнекәләмәй жаңалышты: я'ни, дүр ојна, Зәйнап тоз тојма. Гоча чөлд аяга галхады, Зәйнап гол-гола кириб еле динкелдәй, аяллар да аялларынын саҳлавыб чопик тутдулар... Ва елә бү вахт Муртузун иш Пәләш да мејдәна, атылды, дәл аялгарлы үстә галхараг шәстлә ојна-ма киришид... .

...Зәйнәр гары дивара сөйкәнмиши. Эләренин гојнан гојарад, эринин чарпајыда сүр'әттә атылып-дүшүн аялгарлынын мат-мат тамаша едириди.

АДСЫЗ АДАМА МӘКТУБ

— Көрүнүр ки, ишнин-пешән јохдур, сәннитин кечә-куңдүз жаңамаңдыр. Вай о күна ки, гулагына бир хәбәр чата, я бир шеј көрүп биләсән, элустү гәләм көтүрүб єзүнү верачаскан халват, башлајчагасан бөйүк-бөйүк идараларда жаңама ки, филантрас белә једи, филантрас белә да-гытды. Жаңдигына имза да гојмасан ки, көркөн сән єзүн кимсан, неча адамсан, наңсын јуванын гушусан, јеирсанын, јемирсанын, ағзында дишиң вармы, јохму. Ела она көрд да адымы Адсыз гојублар. Эз күнәндиң, иничимәй да нағын јохдур. Јегин дејәмәксан, ахы адымы неча киз-латтајым ки, дәрін-дәрін сирләрни фаш елејирәм. Жаңши, ај Адсыз, ини ки, гор-хүрсан, соңын дүзүнчү аныг-ашакар демек-дән чакыннисан, онда жаңма, сәни мәмбүр елејэн ки јохдур. Атапар дејиб ки, нох би-пирсэн, аз даныш. О рәймәтлиләр ве ма-салын еле сәнин киммәләрчин чәкибләр да. Архайин ол, имза гојдун-гојмадын, ав-вәл-ахыр тапшылчагсан. Ела өз мүдүрлөн дәјәчак: «Лека кишишсан, утап бү эмәллә-риңдән, на олсун ки, әрәс Рәзагулу газ ву-рур газан дондурар, на олсун ки, бәзин һәкимләр та ки, адамы кәлиб онырлар көрмәйине хастәре баҳымырлар, я да ки, то билим, бәзин мүзлүмләрни митанчаларда шүшләрле еле баҳылар ки, күра беш өзлөрә јөйм, бир онларда вермәйблар. Сәнә на вар, нијәр һәр иша бүрүнүн сохурасан! Онда нә чаваб берәмәкстан, һә! Ута-

ныб јера кирмәйчәкстан! Ёзүн бил, ја-зырын яз, аңнага яңа да дејірәм, чидыны чувалда киңләтмәк олмас, кеч-тез би-лиништәк кимсән, онда дүшәмәкстан бизим Зәйнадулланын күнүнә. Билимләр, таны-зырын яз, идәрәмиздә узларда ираг, бир Зәйнадулла вар, галычы шиляйр, ѿз дә чаван оғландыр. Бу да бир нов санин кими адамдыр. Тағавуттунын ондадыр ки, сән көрүп-билимниң киңлизиң жаңырсан, о кедир киңлизиң пыч-пыч салып. Бәләкә имзасын жаңама да, аңнага барада хәбәрим, јохдур, көрмәмшиш, баబалы ве бојнұна. Амма сана шүкүр, нех олмаса, бир дәфә жалап жаңанды, бир дәфә да дүзүн жаңырсан. О заљым огуу бојујум-зүн јанында жерин ширин елемәккин агылна на колди бир шеј гуашырлыр, ке-дир гулагының пычылдыралар. Чамалтар да йәндириб-жашан одур ки, киши онун фы-рылдагларына инаныр. Мәсалан, корсә ки, галыпардан Биринин чәфтизи қырыл-дајыр, тез кедиб пыч-пыч салачак ки, бәс, тасаррүфат шәбәсисин мүдүри айбарда-лы жаға чаллајып ишләп сатып. Жинни ишлішләрди бирнән сиғрат котүй-ну зибыл гутусунуң сондурмәмисш атса, дөрдәјағын јүүргү төхүжат ки, ве вурут дәрәндиң жандырмаларынын истиждары, Баш, дәни-жыл Зәйнадулла белә адамдыр. Кишинин ыншылының кирибес онуна миң-ба-чылыгы елејир. Тәз-тәз ишән каланды бир һәсирди, бир Мәммәднәсир. Нәрдән ча-чүх да елејәрди — аз тапшын габ-гачаг-

лар қатирәр, ай на билим бу ғонумуздын-дур, пул лазындыр, сатып, жауд, бу күл-дәндан мәнди нин дәнәндир. Бир артыг-чыр, алдан нечә алышшамас, о гијате да верим. Ба жаңа иш газаныны гаина-да дарды. Сан инди көл көр, ағыз-буринуң нечә дүзәлдік. Бәзин адам да саýмыр, єзүнү ела апарып ки, ел бил идара боју-јумыздын сонра иккинчи адам олур. Сүбүт ела жиб ки, иш вазифада дејіп, баңыр-дадыр. Киши баңыры. Сан о демирә, ба, ба өлсүн, десам, инаимассан, идәрә-мизин ан бөйж шө'баларында Биринин мүдүрлөндән о гадәр деди-году дүзәлти ки, ахыр кишинин вәзіндердин котүрдүлар. Женә да инанмајаңсан, сабаңа күн боју-јумыз эмр верди ки, Зәйнадулла, узүн муд-дат сидиг-үрәклә шилдәлән нәрә алын-сын ве һәмин шө баја мүдир тәјин едил-син. Бәли, гаплыны Зәйнадулла дәңдү олду мүдир Зәйнадулла. Биринин күндан да ким-дан јанында идис, гаплынынын сиңирип дүшүнүстүнә — на һәмисән, түшүрүшүн аш. Аңнага єзүк атыны минаң тез дүшүр, де-жылар. Еввәлки мүдир да, дәвәдән бө-ယүк фил вар, дәди. Жүхары идаралар ишәр гапышы. Гајылдыр жәлди оз вәзифесинә. Бәли, Зәйнадулла женә да оттуруп гаплыда, гаплыны чәфтизи қырылдајан кими, тез гулагыны шәкәлдір. Аңнага наңсан, боју-јумызун көзүндән дүшүп. Көрүнүр ишнин ешшиблар. Сан да бир папагыны габагына гој, фикирлаш. Нәсадир, басдир, кал, бохчаның бағлатаңдыр, кет һамама, жаҳышыча чын, вүчүдүнү пак еле, єзүнү төв болтама веर, гајыл жаң жолуна. Намама дедим, јады-ма сон мәктүбүн дүшүн. Жаңырсан ки, чөрәк шүздүнүн мүдүрлөн арвады да күн-пәрда бримлән жүзүнүн намамада итириб. Натында чөрәккүн рүтүбәттөн жири артыб, бәзин адамлар да јеңб һаныца дүшүб. Мүдир еввәлдиндән да гашанк, баһалы бын үзүк алый, бағышылайв арвадына ки, үрејиң сыйнасын. Еввәлки тутар ки, жаңыр-лардын дөргүрүш. Экәр мүдир башгаларынын гарынагарысы баһасына да олса, ар-вадыны севиндирибса, бу онун севинлиләрдиндән да гашанк, баһалы бын үзүк алый, бағышылайв арвадына ки, үрејиң сыйнасын. Дикор тарофадан сәнниң жаңдигыларының жохам-чүч комиссиясы айрылыш, һөр шеј ѡюн-шынын, мәлүм опуб ки, адамларын сан-чија дүшүсисине сабаб башта шеј имиш. Сән демә лимонад заводунда сәнвән ли-

— Aj өв јијәси!

Гома өз сасиндан үшәнди вә атын башыны чевирб өркөнчө.

...намин кечанин сафари мотосикл најәт киранда Муртуз киши гапыра козинирди. Јадындан чыхымышдымы, жоха неча олумчуда, сошалула һәлә да чиннинде иди. Атасынын белә алаторандан гапыра чијү түфнек гаурувучу кимин көзшасыни көрәндә һәсрәтин маты-гуту гуруду. Гочанын ган чакмеш көзләринә баҳыб һәјәнчанда сорушуд:

— Нолуб, а киши?

...
— Дада!

Муртуз оғлунун енил синасина, пагонлу чүйнинарина вә єйнила вазынукку кими һәдогаскан чыхымыш ган-ган дәјән көзләрнина баҳды вә пешман-пешман деди:

— Гызы гызырлар...

...һәсрәт бир алыяга өзүнү итирән кими олду, бозасынын гурудуғуну исес едиг бир мүддат лал-даймаз дајанды. Сөмәк-да олан мотосиклини газыны сыйхы.

— Ким?

— Нә билим ахы! Нарасы вар, һараны дејим... Нә заты бәләлдири, нә көкү...

— Ай-киши, бунун ады-фамилия да дождүүди?

— Ады Чүмшүддүү... О јухарыда дилвизор гурналардаңды:

һәсрәттөн сабрәт лап түкәнди:

— Ахы нә вахт гачырып, нә вахт!!!

...Дүннан ахшамусту...
һәсрәт бу сон чавабдан ела сарсылды ки, дизләр бүкүлдү вә мотосиклини бешинин үстүн чекди. Алты-једи saat эввәл олумш һадисе көзләринин өнүндө чанланы...

...Гоншу көндә ики бригадир су үстүнди бир-бирү илә саواшмышды. Милис кепитаны һәсрәт өзү ора кетмәли олумшаду. Жаря ѡюлда Чүмшүдә раст кәлди. Виллис чухра дүшүмүшү. Машынын тәкәрүннин алтына даш текен Чүмшүдә баҳыб һәсрәт исес еламиши ки, о, сучул адама охшайды. «Легин ушаг идара машыныны зәделдәйдүнә көрә мәндән ентијэт еләпир...». Амма һәсрәтин әнәмийт вермәди бу күштүн милис машыныны комәзи илә чаладан чыккыртдыгылары виллис ейләштердә: «Хөч саг ол, ѡюлдан кипит! Вахт жалер жаихынындан чыхырып», — демеш вә машын бир көз гырлымында чыхыб кетмишиди.

...«Демәли өзүм өз әлүмлә... Саф ол, ај капитан! Гызыны җаҳшы ѡюл салдын... Түфү!».

Бу амы әнвалаты хатырладыгыча һәсрәттүн үрай кизилдәйди. «Нејијим, ај капитан! Кедим иккисин дә... Өвләд татили олум, елами!.. Мән бу ишлә неча бахмалып — тәңгир олумшын бир ата кими, жоха орган ишчиси кими?.. Гәрибәдир, бас мән адам ичине неча чыхым, һәлә өз ишчиләримин көзүнүн неча көрүнүм? Демәләрдән ај капитан, өзүнүн умач ова билимсиз, бағыларына неча ершиңтә кәсаксан? Бас нә тәңәр олусы?».

һәсрәт бу ани чак-чевирдән сонра бели букулмуш һәлдә јұхары отага галышы вә палттарына сојүмдән дивана сарилди.

...Сәшәр оғлунун чөлә чыкмадыбыны көрән Муртуз киши өзү онун јаңына көлди. һәсрәт бир күн әрзинде әмәлли-башыл гошамалышты. Оғлунун бу нала дүшмән кишијәне јамән јер елади.

— Нә узанмысан ә, леш кими?

— Нејијим?

— Чанына дәрд елә, кет о күчүй бас годухула!

— Нә адла?

Гочаја ела бил күллә дәјди. Әлини товьайбы чарпајынын дәмкирән сөјекәнәрәк башыны ашызы салмыш һәсрәтте тэрс бир силла чакди.

— Бигејрат оғлу, бигејрат! Ди палапынх сох јера! Нә тәндири нади, ә! Айрапыны неча, ону да елә... Гој чүрүсүн орда!

һәсрәт гулагларынын дигинәчән гызарды, көзләрни јена шишиб һәдагасиндан чыхыды. Ири, узун голларыны, улчарыны тит-рәйян кобуд бармагларыны кизләтмәк истәйкимши кими, алларни архасында гошалајараг асаби адымларла кәлип пәнчәрәј сөйкәнди. Гоча оғлунун од тутуб јанан сиғатини, буховалынын голларына баҳанды сарсылды вә хофлу һәлдә отагдан чыхыды...

...Бир күн да кечди. Ата-оғул жана һәминнен отагда чай инирдилар, һәсрәт атасындан иникис дә, инид ара бир гәдәр сојумшуда виши да дүннинчи хошакалмалыз әнвалаты бир неча үнүтмуш кими идиләр. Муртуз ела бил тикан үстүндә оттурмушады. Чайыны да исти-исти, тәләм-тәласик ичиди. һәсрәт исес көзләрини бир нәгтә-јә зилләрәк папиросуну түстүладырди.

ри, бас гызы нејијәмәйк, кәтириб чувала тә, еләмәйәмәйк...

Муртуз ела бил жатышды, аյлды: «Доргурдан, мән һеч бу төрғанин фикир-ләмәмешшам на... Күл башына, Муртуз түс...».

Гома чайыны ичиб ағыр адымларла һәјәтә енді. Елә бу вахт, һомиши Муртузу најәттәдә көрәнди гүргүсүнүн булајан Пәнәш јена кәлип гочаңын аյяларына долашы да сәйнинин налына ачылырыш кими астадан зинникидәмәй башлашы. Гоча ачылыгы нәзәрәләрди или түздүүди:

— Жалтаг көләп оғлунун ити! Бас сән нарада елмуздын!

Ит зинникидәй жерә жатды, көзләрни сәйнинин узун зилилди:

— «Бас сән өзүн һәрдәйди, Муртуз? Күлнәр мана чөрәк атбы алдатады, нейн-жим?».

Муртуз киши санкы итин та'нәли баҳышылары охуду вә ғышырды:

— Чәнәннәм ол, кафтар!

Ит бирдан ајаға галжы, артыг ону тәрк-етмәкди олак күмраһынын гајтармаг истәйкимши кими сиљкүнди, мырлыданда вә көзләрни Муртузда ағартды:

— «Гышырмыра, гоча! Онкус да, сән ојунду дүзүмсүсэн». Ела бил гоча бу сезэләрди дөгрүдан да ешиши да вә кишини јена од көтүрдү. Ејванын турунчадан ассылышын гошалуулан гапылти түшүлдүш...

— Бирчә сән галмышдын? Устүмә мышыданырысан?

Пәләш һеч түкүнди да тәрпәтмәди:

— «Үр, Муртуз, вур! Ит өлдүрмәдән етүүчүн көн сөнгө гашында үстө көзүн вар демијәчек... Ачылыны мандан алырсан, Еур, нирсии сојит, сонра да кет чаяйыны ич...».

Муртузун үрай үшүндәтә дөйүнди, бәлке да омрунда илк дафа аллары титрәди вә күлә ачылды. Ит зәйф сәсле зинникидәй биңмалча жерә үйкүлдүлөр. Евдакилар чөлә текүлдүләр. Зәриш гәрә гојнуну диди:

— Бүйү... Нирсии башында чатдасын киши...

Муртуз гап тутмушду. Аравадынын һәйкүйүнде ешидәнде аягынын жерә чырыптырыды:

Рәссам Солтан
Маммадов.

Бирдән башыны галдышырб ҹайын истиңдин даң-тара батышын атасына баҳды вә деди:

— Дејирәм, бәләкә ела гыз өз ҳошуја кебид, зор-күч олмайыбы...

Муртуз киши стекәни ағзындан јарым-чыг гајтарды.

— Нәеә? Нәеә... Жәнин ела... Жох, ај ба-

лам, сән нә дамышырсан, Қүлнәр о тәр-

бијәнин сәйнинде дејилдә ахы... О мәним навамдис, бела на僚аж иш тутмаз...

— Eh, ај дәдә, нә гојуб, нә ахтарысан...

Инди һансы замәнди ахы?.. Бир дә, ај